

A haideri retorika

Az Osztrák Szabadság Párt koloniális beszédmódja az EU-bővítés összefüggésében

---

Dancsi Katalin

E tanulmány az Osztrák Szabadság Párt (FPÖ) politikai beszédmódjának a feltérképezését tűzi ki célul, a felderítés alapjául pedig a párt jelenleg is hatályos, magyar változat hiányában angol nyelven elérhető programjának két fejezete szolgál¹. A pártprogram 1997 októberében, két évvel Ausztria Európai Unióhoz (EU) történő csatlakozása után került elfogadásra, közvetlenül abban az időszakban, amikor az EU a volt államszocialista országokról első ízben készített „országvélemények” megjelentetésével (1997. július) megteszi az első visszafordíthatatlan lépést az – addigra Ausztriát is magában foglaló – EU-bővítést megelőző tárgyalássorozat elindítása felé². A pártprogram – mint a párt politikai gondolkodásmódjának írott változata és így a párt beszédmódjának, gondolkodásmódjának, elképzeléseinek kifejezője – kiemelkedő figyelmet érdemel, ugyanis tömör formában tartalmazza azt a retorikát, amely az FPÖ 1999-es választási sikeréhez vezetett. Ráadásul e dokumentum azért is különösen érdekes, mert kulcsidőpontban, a bővítési tárgyalások megkezdésekor íródott. Tanulmányom az „Ausztria az első” című III. fejezetet és „A kulturális identitáshoz való jog” címet viselő IV. fejezetet elemzi, ugyanis ez a két szakasz az, ahol a dokumentum az „osztrákság” egyedi, úgymond csak erre a nemzetre jellemző vonásait megfogalmazza, s így a szöveg legélesebben itt húzza meg az osztrákok és nem osztrákok közötti határvonalat. A program által körvonalazott „osztrákságtudat” az a gondolkör, amely az EU aktuális bővítési folyamata során egyre népszerűbbé válik Ausztriában, és így ez az a mag, melynek gyümölcse az 1999-es választásokra érik be. Ennek az Ausztria-képnek az összefüggései az EU-bővítés perspektívájából kerülnek tárgyalásra. Mondandóm kifejtése során az FPÖ-t egyfelől az osztrák politikai paletta egy – bár az utóbbi 12 évben egyre növekvő befolyással rendelkező – szereplőjének tekintem. Ugyanakkor e párt az ország EU-csatlakozása óta egy sokszereplős és tág uniós politikai színtér operatív szereplője is. Vizsgálódásom arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az FPÖ Ausztriáról kialakított koncepciója erősen emlékeztet egy, a koloniális tu-

---

1 Az FPÖ teljes programja németül, franciául és angolul megtalálható a <http://www.fpoe.at> honlapcímen vagy a párt angol nyelvű honlapján a <http://194.96.203.5/englisch/Program.htm> címen.

2 Az Európai Bizottság által összeállított országvélemények megtalálhatók a <http://www.europa.eu.int/comm/enlargement> címen.

dásmintákra jellemző, diszkriminatívan etnocentrikus képletre.

Céлом egy párt diszkurzív világának a feltérképezése, és annak megértése, mi-ként jelenik meg a programban az Ausztria-fogalom egyfajta öndefinícióként, az önazonosítás eredményeként felépített *masságreprezentáció* (Said 2000) pedig megegyezik-e az aszimmetrikus ellentétpáron alapuló koloniális felfogással. A választokat keresvén először a párt működési környezete kerül leírásra, azaz az ország jelenlegi helyzetét veszem górcső alá, majd az elmúlt bő egy évtized történeti-politikai hatásait – külön kiemelve az aktuális EU-bővítés jelentőségét az országot ért váratlan hatások közül. A második fejezet a gyarmatosítást jellemző *masságreprezentáció* eszköztárának alkalmazhatóságát tárgyalja kelet-Európa vonatkozásában, röviden áttekintve a birodalmiság-kolonialitás ide vonatkozó szakirodalmának a tanulmány szempontjából releváns képviselőit (Böröcz jelen szám; Said 2000; Stoler és Cooper 1997; Todorova 1994; Wolff 1994). Végül a harmadik fejezet szövegelemzési módszerek segítségével arra keresi a választ, mely lépéseken keresztül alakítja ki a pártprogram az FPÖ magasabb rendű önképét, hogyan válik ez Ausztria képének helyettesítőjévé, miközben a kívülállók (a betelepülők és a párt politikai riválisai) egységesen az elutasított *masság* szerepében jelennek meg. A tanulmánynak az a szándéka, hogy bemutassa, a dokumentumból kibontható ön- és külvilág-azonosítási folyamat végeredménye erős hasonlóságot mutat a gyarmatosított népekről kialakított koloniális megjelenítéssel. Ugyanakkor a tanulmánynak nem célja, hogy bármilyen módon is értékelje az FPÖ gondolatvilágát. Mindaz, ami az alábbiakban olvasható, kizárólag a pártprogram kifejezéseinek újrafelhasználása, megismétlése, más szavakkal való kifejtése, parafrázálása.

Az FPÖ társadalmi és politikai kontextusa

A választási eredmények tükrében az FPÖ támogatottsága az utóbbi 15 év alatt meredeken emelkedett. 1986-ban, csaknem azonnal Jörg Haider szövetségi pártelnökké való megválasztása után, a pártra leadott voksok aránya elérte a 9,73%-ot, amely a párt előző választásokon nyújtott szerepléséhez képest több mint 3%-os növekedést jelentett. Ez a magabiztos fellépés folytatódott 1990-ben is, mert az FPÖ a voksok 16,6%-át szerezte meg, így csaknem megkétszerezte szavazatainak arányát. Népszerűségének növekedése 1994-re sem lassult, ekkor már az összes szavazat 22,4%-át kapta. Az 1995-ös előrehozott választásokon is megismételte előző évi szereplését (*Austria Facts and Figures*, 1997). A legutóbbi, 1999-es parlamenti választásokon pedig minden eddigi várakozást felülmúlva a szavazatok csaknem 27%-át kapta, így vált – a szociáldemokraták (SPÖ) mögött – az ország második legerősebb pártjává, holtversenyben az Osztrák Néppárttal (ÖVP). Ez tette lehetővé számára, hogy 13 évnyi ellenzéki szerep után, az Osztrák Néppárttal alkotott koalíció jóvoltából, kormányra kerüljön. Az új kormány beiktatásának napja emlékezetes marad az EU történetében is, mert a 14 többi EU-tagállam, tiltakozva az FPÖ kormányra kerülése ellen, bilaterális alapon, diplomáciai „szankciókkal” sújtotta csaknem nyolc hónapon keresztül az új osztrák kormányt. Ez a heves, EU-tagországbéli kollégáktól érkező diplomáciai „bojkott” csak még in-

kább ráirányítja a figyelmet az FPÖ retorikájára, elemzésünk tárgyára. A következőkben röviden vázolom a párt politikai beszédmódjának kontextusát, vagyis azokat a fontos politikai, történelmi és társadalmi változásokat, amelyek a vasfüggöny lehullása után érték Ausztriát, és amelyeknek meghatározó szerepük volt az FPÖ nézeteinek gyors és széles körű elterjedésében. A hidegháborút követő időszakban Ausztriának három, elemzésünk szempontjából meghatározó jelentőségű kihívással kellett szembenéznie.

Egyrészt: az 1989-es politikai változásokkal egy időben véget ért Ausztria igen sok előnnyel járó „blokkok közti” pozíciója. A hidegháború időszakában az ország irigylésre méltó társadalmi kohéziót produkált, erőteljes gazdasági növekedést mutatott fel, és komoly nemzetközi diplomáciai elismerést vívott ki magának. Mindez nagymértékben köszönhető a bipoláris világrendszerben elfoglalt, a keleti és nyugati katonapolitikai táborok közötti semleges helyzetének (Hable 2000; Pelinka 1998; Kramer 1996; Sully 1990). Az osztrák Államszerződés 1955-ös ratifikálása óta Ausztria sikerrel fejlesztett ki és működtetett egy szociális partnerségen alapuló korporatista gazdaságirányítási rendszert, s így a társadalmi harmónia, a politikai stabilitás és egy igen bőkezű jóléti állam modellországává vált. Ausztria gazdasági rendszere olyan erősnek és egyúttal sikeresnek is bizonyult – különösen a gazdaságpolitika konszenzuális működés módja és az alacsony sztrájk szint miatt –, hogy a közgazdasági szakirodalom különálló irányzatként tartja számon az effajta gazdaságirányítási modellt „ausztrokeynesianizmus” néven (Kramer 1996: 127). Ráadásul Ausztria, a nagyhatalmakéhoz némileg hasonló, a méretéből fakadó jócskán meghaladó diplomáciai befolyásra is szert tett katonailag semleges, tömbök közötti pozíciója által, amelynek gyökereit többek között – Wolfgang Hable szavaival élve – a „saját nemzetiszocialista múltjára vonatkozó kollektív amnéziában” kell keresni (Hable 2000: 14). Ausztria tehát minden tekintetben előkelő helyet foglalt el a világ országainak informális ranglistáján az 1989 előtti időszakban. Ezen sikere nagyrészt az ország semleges, tömbök közötti helyzetének közvetlen következményeként alakult ki, vagyis részben egy olyan körülményrendszer eredménye, amelyet az osztrák társadalom csak igen kevésbé befolyásolhatott (Böröcz 1996: 4. fejezet). Böröcz József elemzése szerint Ausztria politikai stabilitása és szembevetendő nemzetközi reputációja részben magából az „Államszerződés”-ből fakad, ugyanis e dokumentumban az akkori nagyhatalmak explicit módon, kívülről szavatolják Ausztria katonai semlegességét, függetlenségét és demokratikus jogállamiságát. Mindemellett a két katonai tábor között fennállott hatalmi versengés Ausztriát egyfajta közvetítő pozícióba juttatta a kapitalista és az államszocialista csoportok között mind politikai, mind pedig gazdasági értelemben (Böröcz 1996: 86). A hidegháború Ausztriára gyakorolt gazdasági hatását így foglalja össze:

Ausztria számára a semlegesség és a technológiai fejlettség széles körű hozzáférést biztosított az államszocialista országokból érkező megrendelésekhez, amelyeket a szovjet blokk nem akart, vagy politikai okokból nem tudott az Európai Gazdasági Közösséghez címezni. Finnországhoz hasonlóan az osztrák gazdasági rendszer is az államszocialista és a kapitalista világ közti közvetítésre szakosodott. Ezt a jelenséget látványosan tükrözi az osztrák export egyre emelkedő aránya az államszocialista országok gazdaságában (Böröcz 1996: 94).

Ezek a gazdasági, politikai és szociális alapokon egy új, minden eddiginél magával ragadóbb társadalomepítési folyamat kezdett kibontakozni, amely alapján Ausztria, a pápa kifejezése szerint, „áldott szigetté” válhatott (idézi Pelinka 1998: 29; Hable 2000).

A vasfüggöny leomlásával azonban egyik napról a másikra megszűnt Ausztria kedvező geopolitikai pozíciója. Ezzel együtt járt, hogy vonzó önképe is alapvetően átértékelődött. Egyfajta zűrzavar bontakozott ki az ország jelenlegi helyzetét és a világban betöltendő potenciális új szerepét illetően. Richard Mitten gondolatát kölcsönözve, Ausztria 1989-ben hirtelen egy „hanyatló geopolitikai jelentőséggel rendelkező kis országgá” vált (Mitten 2000). Az osztrák nemzeti identitás dezorientálódott, politikai irányvonala 90 fokos fordulatot írt le, s gazdasági rendszere is alapos változásokon ment keresztül. Az új politikai stratégiai irányt az explicit nyugat-Európa-barátság jellemezte. Ez csak úgy történhetett, hogy az osztrák politikai elit igen gyorsan felülemelkedett azon az ellenvetésen, hogy ez a „nyugati orientáció” esetleg ellentmondásban lehet az örök semlegesség gondolatával, amely az alkotmány rangjára emelt Államszerződés fontos, geopolitikai szempontból alighanem legfontosabb pontja volt. A gyors nyugatra igazodás végül az EU-ba való belépési szándék hirtelen kinyilvánításában és a gyors csatlakozásban teljesedett ki (Pelinka 1998: 20). Ahogy Helmut Kramer is felhívja rá a figyelmet, Ausztria már 1989-ben teljes jogú EU-tagságért folyamodott, pedig ebben az időszakban a földrész többi, hidegháborús katonai tömbökhöz nem tartozó állama (így Finnország, Svájc vagy Svédország) ezt még nem tartotta összeegyeztethetőnek a semlegesség katonapolitikai elvével (Kramer 1996: 169). A hidegháború befejeztével megszűnt az általános elismerést kivívott Ausztria-kép egyik fő tartóoszlopa, az ország tömbök közti pozíciója, s ez komoly változásokat idézett elő az ország azonosságtudatában, valamint a társadalom belső szerkezetében, politikai, gazdasági és szociális irányvonalában.

Másrészt: Ausztria az 1980–90-es évtized fordulóján szembe találta magát azokkal az osztrák társadalom számára ismeretlen turistákkal, akik az államszocialista országok utazási korlátozásainak a fellazulása során egyre nagyobb számban érkeztek nyugatra (Böröcz 1996). Az államszocialista országok határainak megnyitása és a jugoszláv utódállamokban kialakult háborús válságok sora együtt járt a külföldiekkel szembeni negatív attitűdök elterjedésével Ausztriában. Erre a megfigyelésre építve ésszerűnek tűnik azt feltételezni, hogy azok a turisták, átutazók, bevándorlók, menekültek és munkavállalók, egyszóval azok a külföldiek, akiket a pártprogram kívülállónak tekint és mint nem „történetileg letelepedett népcsoportot” elutasít, javarészt az egykori államszocialista országok állampolgárai (IV/1)³. Ugyanakkor némileg mégis meglepő a külföldiekkel szemben megnyilvánuló ellenszenv, hiszen Ausztria, kisebb vagy nagyobb kiterjedésben egyaránt, évszázadok óta rendkívül népszerű célpontja a nemzetközi turizmusnak, és gazdasága is erősen függ a harmadik szektortól. A külföldiek egy része megvetésben részesül, de ez az elítélés jórészt – Böröcz találó kifejezésével – nem a „jól fizető szabadidő-

---

³ A római számok a pártprogram fejezetére utalnak, az arab számok pedig az adott fejezet cikkeleit jelölik.

migránsok”, hanem a kelet-európai „rosszul fizetett, fizikai munkát végző migránsok” ellen irányul (Böröcz 1997). Abban az évben, amikor az FPÖ programját elfogadták, Ausztria teljes népességének 9,9%-a nem volt osztrák állampolgár, azaz megközelítőleg 800 000 külföldi élt az országban erősen korlátozott politikai jogokkal (IBRD 2000). Pelinka rámutat arra, hogy ez a magas arány főként az ország vendégmunkás-politikájának köszönhető, ugyanis az osztrák bevándorlási szabályzat azon az alapfeltevésen nyugszik, hogy a vendégmunkások és a menekültek csak egy meghatározott időt töltenek az országban, ezért nincs szükség arra, hogy megnyissanak számukra olyan csatornákat, amelyek az állampolgárság megszerzését segítik elő. Pelinka felhívja a figyelmet arra is, hogy a külföldi vendégmunkások demográfiai összetétele eltér az osztrák állampolgárok kormegoszlásától, s emiatt a külföldi munkavállalók, a munkaviszonyban álló osztrák állampolgárokhoz képest, több adót és járulékot fizetnek be a központi költségvetésbe, mint amennyit onnan valamilyen formában is visszakapnak. Végül arra a következtetésre jut, hogy nincs logikus magyarázata annak, miért terjed el Ausztriában a külföldiek felé irányuló közmegvetés az utóbbi évtizedben (Pelinka 1998: 225). Akárhogy is, a kelet-európaiakkal nem mint jól fizető látogatókkal, hanem mint vékony pénztárcájú turistákkal, legális, fekete- vagy illegális munkásokkal, háborús menekültekkel, egyéb menedékkérőkkel vagy bevándorlókkal és betelepülőkkel való szembekerülés képzete fontos referenciapontként szolgál. Az FPÖ ezzel a típusú mássággal szemben definiálja Ausztriát, azaz ez az az identitáspontra, amellyel szemben kialakítja saját azonosságtudatát a pártprogram tanúsága szerint.

Harmadrészt: a kilencvenes évek újabb kihívását Ausztria számára a közelgő EU-bővítés jelenti. Az ország 1995-ös EU-tagállammá válása mögött az a szándék húzódott meg, hogy a csatlakozás révén Ausztria visszanyerheti gazdasági prosperitását, politikai stabilitását (elsősorban a Jugoszláv utódállamok háborúitól akart elhatárolódni), szociális teherbíró képességét, és újra lehetőség nyílik előkelő hírnevének visszaállítására is (Kramer 1996: 182). Csakhogy mire a csatlakozás megtörténik, maga az EU is drámai módon megváltozik. A változások legszembetűnőbb jele, hogy az EU végleg elszánja magát a bővítésre, ennek első lépéseként pályázati felhívást intéz a volt államszocialista tömb országaihoz (azaz részben Ausztria keleti szomszédjaihoz), fogadja a pályázatokat, megjelenti az úgynevezett „országvéleményeket”, s végül megkezdte az első tárgyalási fordulót a teljes jogú tagságról öt olyan poszt-szocialista országgal, amelyek lakosságával kapcsolatban az osztrák népesség már kifejlesztett veszélyérzete védelmet követel.

A koloniális megjelenítés kelet-Európa vonatkozásában

A birodalmak és gyarmataik kapcsolatát taglaló szakirodalom bőséges, szerteágazó, és megállapításai természetesen túlmutatnak e tanulmány keretein. Ugyanakkor az a felismerés, amely ennek a tudományterületnek az alapját képezi, kiemelt fontossággal bír az EU keleti bővítésének a kontextusában, és jegyei felismerhetők az FPÖ programjában is. E nézet szerint egyenlőtlen viszony áll fenn a birodalom (metropolisz) és gyarmata között, amennyiben az előbbinek, kulturális egyedural-

mán alapuló diszkurzív domináns pozíciójából adódóan, megvan az a lehetősége, hogy újraértelmezze s ezzel egyszersmind kialakítsa, felépítse, nevéen nevezze vagy értékelje a gyarmatok komplex valóságát, civilizációs rendszerét, kulturális értékeit (Said 2000: 20–21). Ann Stoler és Frederick Cooper szavaival élve: „[...] a gyarmati rendszerek megpróbálták *definiálni* a gyarmati társadalom alkotóelemeit, még akkor is, ha az alkotás folyamata az államapparátus látszólag pártatlan és semleges megfigyelői jellege mögé rejtőzött” (Stoler és Cooper 1997: 11, dőlt betű az eredetiben). A mesterséges *másság*jellemzők kialakításának előnye, hogy az ezekkel szemben értelmezett, azaz a negatív alapú öndefiníció is lehetővé válik.

Három lépését kell megkülönböztetni ennek a konstrukciós folyamatnak, amely során megszületnek a civilizatórikusan hierarchikus ön- és *másság*megjelenítés kognitív sémái. Az első fázis a szembesülés az ismeretlen lakossággal. A második, hogy ki kell alakítani és meg kell határozni a kívülállók *másságának* jellemzőit, s meg kell teremteni az önértelmezés alapvető vonásait – a „pót”-én szerepet betöltő *másság*kép ellentétéként. Végül a harmadik lépésben legitimitást kell biztosítani ennek a képzettősnek, amelyben az ismeretlen lakosság civilizációs értelemben kirekesztettként kezelendő. A vasfüggöny lehullása miatt Ausztria olyan, eddig teljességgel ismeretlen helyzettel szembesült, amelyre az FPÖ – ahogy az elemzés bemutatja – egy, a koloniális felfogásrendszerhez fölöttébb hasonló Ausztria-önkép és *másság*kép kialakításával válaszolt.

A következőkben rövid összefoglalása következik annak, hogy a gyarmatosítói definiálási folyamat imént összegzett összetevői mennyiben alkalmazhatók kelet-Európa képeének kialakulása során, és ez a három lépés miképpen ismerhető fel az FPÖ-nek az egykori államszocialista országok lakosairól szóló politikai beszédmódjában.

Az ismeretlen kelet-európai területtel és annak lakosságával történő első szembesülés, azaz a „belépés” és rácsodálkozás szakaszát Larry Wolff határozza meg és ismerteti részletesen (Wolff 1994: 17). A 18. században, a felvilágosodás korszakában a nyugat-európai utazók kelet-Európa akkor még számukra javarészt ismeretlen vagy akként kezelt területeit és lakosságát elkezdtek feltérképezni úgy, ahogy az állítólag felkínálta magát a nyugati tekintetnek. Valójában, csakúgy mint a gyarmattartók, a felvilágosodás filozófusai fenntartották maguknak azt a privilégiumot, hogy a földrész keleti felének területét és az ott lakókat szabad asszociációk tárgyaként kezeljék és kivetítsék rájuk saját előítéleteiket, azaz egyfajta nyugatias értékrend jegyében jellemezzék, s így a saját intellektuális programjuk és érdekszerük szerint átértelmezzék őket. Az FPÖ feltűnően hasonló módon „lép be” a hidegháború óta megváltozott osztrák politikai élet színterére: prekoncepciókkal és elvárásokkal, miközben saját kulturális értékrendszerét és fejlődési irányát általános normaként tünteti fel és azokat Ausztria soknemzetiségű népességére vonatkoztatja.

A második fázist Maria Todorova munkássága alapján „a felfedezéstől a meghatározásig” címmel lehet illetni (Todorova 1994: 453). Ekkor nyeri el koherens egységként *másság*jegyeit és válik diszkurzív módon elutasítottá egy adott terület vagy népcsoport. Todorova a Balkán-fogalom kialakulását vizsgálva állapítja meg, hogy a kép, amit e fogalom lefed, nem más, mint egy olyan kulturális konstrukció,

amely „a »Nyugat« vagy az »Európa« koncepció ellenpárjaként alakult ki” (Todorova 1994: 482). Az ellentétes *másság*kép kognitív sémáinak kialakítása a Balkán esetében is a fent leírt módon működik. Ott is birodalmi mentalitást tükröző intellektuális eljárás, melynek során meghatároznak egy ismeretlennek leírt területet vagy népcsoportot. Felruházzák őket bizonyos, látszólag egységes és alapvető népkarakterológiai jellemzőkkel, mintegy általános rubrikákba sorolják be az embereket vagy a nagy kiterjedésű földrajzi helyeket: ezekhez a személyekhez vagy helyekhez képest kerül kialakításra az önértelmezés mint az etalon, a civilizációs normák megtestesítője. Az FPÖ is ezt az intézményesült technikát alkalmazza, amikor saját magát mint egész Ausztria szószólóját mutatja be, azaz saját gondolatvilágát Ausztria álláspontjaként általánosítja, majd élesen elkülöníti, szembeállítja önazonosságát az kívülállók képével. A negatív alapú öndefiniálás tehát nem pártatlan művelet, mert egyúttal értékelő mozzanatot takar, ugyanis a civilizációs hierarchia alacsonyabb szintjeire került kívülállók osztályrészéül csak az elutasítás juthat.

Harmadik lépésként a két fél közötti egyenlőtlen viszony legitimálása történik, mert a koloniális felsőbbrendűségi tudat alanyának megvan a lehetősége, hogy megfogalmazza, és ha szükséges, újra és újra leírja az ismeretlen területet, meghatározza, ki és mi tekinthető kívülállónak, miközben saját magát középpontként definiálja, normaként, amelyhez képest elrendeződnek a többiek. Edward Said is rámutat – amikor az iszlámról a nyugaton alkotott „Kelet”-kép belső tartalmát vizsgálja – arra, hogy az európai gyarmatosítók ítéletalkotó magatartását az tette időtállóvá, hogy folyamatosan kezükben tarthatták a kulturális hegemóniát, miközben „az öreg földrész kultúráját Európán belül és kívül egyaránt más kultúrák fölé helyezték” (Said 2000: 19). Az FPÖ is kisajátítja magának a diszkurzív dominanciát, hogy igazolhassa azt a hierarchikus civilizációs viszonyt, amelyet azonosságtudatának megfogalmazásakor foganatosít, és amelyben a *másságnak* bélyegzett kívülálló csoportokat megfoszthatja civilizációs önértékelésük lehetőségétől.

Az Osztrák Szabadság Párt beszédmódja

A pártprogram elemzése során a kritikai diskurzuselemzés (*critical discourse analysis – CDA*) Teun Van Dijk (1993) által kidolgozott módszertana kerül felhasználásra. A diskurzuselemzési technikák általában akkor kapják a kritikai jelzõt, ha vizsgálatuk tárgya kapcsolódik a nyelvhasználat és a társadalmon belüli kognitív hatalmi sémák kérdésköréhez.⁴ A kettõ állandó kölcsönhatásban van egymással, mert a nyelvhasználat látványosan alakítja a társadalmi felfogás vagy dominanciaérzékelés gyakorlatát, ugyanakkor egyszerű kifejezője is e felfogási sémáknak. Tehát mindenfajta beszédmód egyfelõl eszköz a társadalmi valóság, illetve az azt befolyásoló mentális felfogásrendszer alakítására, másfelõl e valóság

---

⁴ A nyelv és a hatalom összefüggései, valamint a „szimbolikus hatalom” elképzelés politikai dokumentumokra vonatkozó fontosságának részletes tárgyalása olvasható Anna Sher tanulmányában (ebben a számban).

megjelenítésének eszköze is (Jaworski és Coupland 1999; Riggins 1997; Van Leeuwen 1993; Fairclough 1992). Van Dijk a CDA módszertanát annak megvizsgálására fejlesztette ki, miként termelődik újra a diszkurzív uralom. Metodikája két szintre bontható. Először meg kell keresni a szöveget felépítő kulcskifejezéseket, azokat az alapvető nyelvi struktúrákat, amelyek kifejezik és legitimálják a beszélő dominanciáját. Majd meg kell becsülni, hogy e nyelvi szerkezeteknek milyen hatásuk van a hallgatóság gondolkodásmódjára, kognitív térképére, rögzíteni kell, ahogy a közös társadalmi tudás átalakul vagy újratermelődik a szöveg befogadói-ban (Van Dijk 1993).

Jelen tanulmány csak az első szintet követi, a szövegelemzés az FPÖ saját maga által kialakított politikai beszédmódjának a megismerésére fókuszál⁵. Meghatározásra kerülnek a szöveg nyelvi jellegzetességei, amelyek megmutatják, hogy az FPÖ milyen nyelvhasználati technikákon keresztül alakítja ki saját absztrakt Ausztria-fogalmát és igazolja annak kognitív szintű uralmi pozícióját. Hogy rekonstruálni lehessen a szöveg világgépét, lépésről lépésre dekódolni kell a programot a kritikai diskurzuselemzés kategóriái segítségével. Az elemzési kategóriákat Van Dijk fejlesztette ki, és közülük a tanulmány a következőket használja fel: „a beleszólási lehetőség korlátozása”, „előfeltevések”, „önigazolási stratégia” és a „makroszemantika” (Van Dijk 1993: 270, 272, 263, 276). Az elemzés végkövetkeztetései három alfejezetben kerülnek ismertetésre aszerint, hogy a koloniális definíciós folyamat melyik lépése alá tartoznak.

Szembesülés

Ez az alfejezet két kérdést tárgyal: kinek van hozzáférési vagy beleszólási lehetősége az FPÖ diszkurzív világába, illetve milyen előfeltevéseken nyugszik az FPÖ beszédmódja. Két ilyen feltevésről kell szólni, amelyeket a párt általános normának és kiindulópontnak tekint, és amelyek szerinte az ország minden lakosára érdemben alkalmazhatók. E két a priori elem a párt gondolatmenetében nagymértékben meghatározza az első szembesülést az ismeretlennek elképzelt kívülállókkal, és háttérrel biztosít a párt rendhagyó világlátásának leírásához, önazonosságának megítéléséhez, amely a következő *felfedezés és meghatározás* alfejezetben kerül részletesen kifejtésre.

A beleszólási lehetőség korlátozása: A politikai pártprogram már műfajából adódóan is egyirányú kommunikáció. A párt által kezdeményezett kommunikáció elsősorban a szavazati joggal rendelkező nagyközönség és a politikai versenytársak felé irányul. A célközönségnek – mint ahogy általában senkinek – nincs lehetősége véleménynyilvánításra a dokumentum keretein belül (amely ezúttal a leszűkí-

---

5 Bármilyen fajta politikai beszédmód sokkal átfogóbb, összetettebb és sokrétűbb, minthogy azt egyetlen dokumentum alapján fel lehetne térképezni, mert többek között intézmények és események konstellációját tartalmazza, amely megerősít azonos eszméket, gondolkodási sémákat, és azokat domináns pozícióba rendezi. Néhány összetevője az így definiált politikai diskurzusnak nem követhető nyomon e tanulmány keretein belül, ezért a pártprogramot továbbra is úgy lehet tekinteni, mint egy olyan döntő fontosságú dokumentumot, amely az egész diskurzus fő gondolatmenetét híven reprezentálja, még ha teljes egészében azt lefedni nem is képes.

tett diskurzusunk tere is). Ebből az következik, hogy a pártprogram csak az FPÖ eszmévilágát testesíti meg – még ha a beszélő látszólag az egész osztrák lakosság nevében is szól. Éppen ez teszi erőteljessé, látszólag meggyőzővé a dokumentumot, és kijelentéseit átváltoztatja kinyilatkoztatásokká annak érdekében, hogy természetes módon úgy alakítsa ki a beszédter koordinátáit, hogy e skálán magát közép-re tudja helyezni. Így aztán az összes osztrák lakos képviselőjeként (nemcsak a Szabadságpárt szimpatizánsainak képviselőiként) lép fel, miközben kizárja a versenytársak nézeteit, valamint minden egyéb ellentétes véleményt és ambivalenciát eredményező hangot.

Előfeltevések: Két premisszával él a szöveg, melyek mint igazságaxiómák előre meghatározzák a párt beszédmódjának alapjellegzetességeit az FPÖ Ausztria-önértelmezésének kifejtése során. Az első értelmében Ausztriát diszjunkt embercsoportok halmazaként festi le a program, amelyben minden egyes csoport egy tiszta, jól körülhatárolt, természetes módon vele született, elkülönült etnikum. Ebből az etnikai csoporttagságból származtatható a csoporttagok immanens, megváltoztathatatlan kulturális identitása.⁶ A nézőpont – amely szerint az emberek születésükkor természetes módon öröklött, tiszta etnikummal rendelkeznek – egy olyan szemlélet, amely az embereket, Magali Perrault kifejezésével élve, „organikus közösségeknek” tekinti (Perrault 2001). A pártprogram által használt német terminus⁷, az „*ethnische Gemeinschaft*” kifejezően illusztrálja ezt az organikus szemléletet (IV/3). További példát mutat az osztrák lakosság átfedés nélküli nemzetiségi csoportokra való felosztásának a nézőpontjára a következő két idézet: „különböző kulturális csoportok egymás mellett élése (»The coexistence [...] of different cultural groups...«”, valamint „a történeti népcsoportokról szóló törvény felsorolja az egyéni, történetileg letelepedett (öshonos) kulturális csoportokat⁸” (IV/1–3,

---

6 A „kultúra” és az „identitás” szavakat a szöveg vagy egymás szinonimájaként használja, vagy egyszerre mindkettőt, mint „kulturális identitás” kifejezést. A tanulmány ez utóbbi módon használja ezt a két fogalmat, jelezvén, hogy az FPÖ gondolatmenetében a kettő összetartozik.

7 A pártprogram angol fordítása zárójelben német szavakat is tartalmaz, hogy azok az olvasó számára referenciapontot nyújtsanak a szöveg eredeti értelmezéséhez. A program szerkesztőinek az volt a szándéka, hogy minimalizálják a fordítás szubjektivitásából adódó félreértéseket, ehelyett azonban különböző fordítási csúsztatások napfényre kerülésének adtak helyet. Egyrésztől néhány szó fordítása sorról sorra önkényesen változik, másrésztől olyan csúsztatások is akadnak, amelyek semmi esetre sem indokolhatók megfelelő angol szavak hiányával. Ezek egyik szembevetendő példája az „*ethnisch*” (etnikai) szó szerinti fordításának teljes hiánya. Annak ellenére, hogy az elemzett két fejezetben négyszer is olvasható, mint zárójeles eredeti német kifejezés, az angol fordításban „történelmi” vagy „kulturális” (csoport) szavak álltak helyette, illetve egyetlen esetben a szöveg mellőzi fordítását (IV/1–3). Ez az eljárás eléggé meglepő, mert néhány fejezettel később a pártprogram szabadon használja az „etnikai” jelzőt, csak az elemzett két fejezetből hiányzik, mert ezek az osztrák identitás témakörét boncolgatják. Egy másik példa fordítási inkonzisztenciára a „*Patriotismus*” kifejezés, amelyet a szöveg, furcsa módon, háromszor „önkép”-nek fordít, ám negyedszerre váratlanul mégis felbukkan a „patriotizmus” szó is a fordításban (III/1–3). Hasonló a helyzet a „*Volkgruppe*” kifejezéssel, amely „történelmi csoport” vagy „kulturális csoport” változatban szerepel sorról sorra önkényesen, és egyszer sem olvashatók népcsoport, nemzetiségi csoport kifejezésként (IV/1–3).

8 „The law on historical groups lists the individual historically settled (autochthone) cultural groups.”

9 „[...] the historically settled indigenous groups (Germans, Croats, Roma, Slovaks, Slovenians, Czechs and Hungarians)”.

zárójel az eredetiben). Az „egymás mellett élés” és az „egyéni ... csoport” kifejezések utalnak arra, hogy hiányzik ebből az elképzelésből a kevert populáció. Egyébként a szöveg azt is elárulja, mely egyéni őshonos népcsoportok alkotják Ausztriát, ugyanis a párt elképzelései szerint: „a történetileg letelepedett őslakos csoportok (németek, horvátok, romák, szlovákok, szlovének, csehek és magyarok)” (IV/1, zárójel az eredetiben). Ebből a felsorolásból, amely hét etnikai csoportba sorolja a lakosságot, láthatóan hiányzik néhány népcsoport, amely a mai osztrák lakosság kisebb-nagyobb hányadát képezi.

Az egymást kölcsönösen kizáró, korlátozott számú etnikai kategóriákból felépített osztrák lakosságelképzelés kialakításának az az eredménye, hogy az osztrák kulturális identitás is egymást át nem fedő halmazok összegeként jön létre, ugyanis az egyén kulturális identitását kizárólag nemzetiségcsoport-tagságából származtathatja. A dokumentum a következő példákkal illusztrálja a diszjunkt népcsoportokból származtatott kulturális identitásokat:

Különböző kulturális csoportok egymás mellett élése és együttes munkálkodása alakította ki Ausztria jellegzetes identitását (IV/2).

Minden állampolgár szabadon választhatja meg saját identitása szerint, hogy melyik kulturális csoporthoz [*Volksgruppe*] akar tartozni (IV/3).¹⁰

E gondolkodásmód – amely egyetlen kulturális csoportot jelöl ki minden lakos számára – elegánsan megfelel az olyan, kevert nemzetiségi csoportokról s ezek többrétű kulturális identitásának kérdéseiről, mint például a szlovén ajkú osztrákok. E gondolkodás két szinten is problematikus, mert gyakran amúgy is igen nehéz meghatározni valaki etnikai hovatartozását, sőt sokszor az is akadályokba ütközik, hogy az etnikai hovatartozásból származtassuk adott személy kulturális identitását is. Ezek olyan kategóriák, amelyek sok esetben nem egyértelműek, hanem nagymértékben függenek a vérségi kötelékektől, születési helytől, anyanyelvtől, állampolgárságtól, vallástól, neveltetéstől, életkortól stb., illetve mindezek különböző kombinációjától. Egy olyan multikulturális környezetben, amelynek Ausztria is része, távolról sem az a helyzet, hogy mindenki beleszületik egyfajta homogén etnikai közösségbe, amelyből levezetheti identitását is, ahogy a kulturális identitásokat sem lehet egymás mellett élő, befelé egységes, kifelé jól körülhatárolható jellegzetességnek tekinteni. Az FPÖ mégis ezekkel a feltételezésekkel él, és kivetíti saját elvárásait az 1989 óta radikális változásokon átesett osztrák lakosságra. E jól irányzott diszkurzív lépés segítségével megtölti szereplőkkel *másság* kategóriáját, ugyanis a *másság* alanyai (pl. az egyes bevándorolt, nem történeti népcsoportok vagy a legkülönbélebb exogám párkapcsolatok szülőitjei), akik nem felelnek meg a párt által felállított szabályrendszernek, értelemszerűen automatikusan elutasításban részesülnek anélkül, hogy bármilyen értelemben konkrét okot adtak volna rá. Őrájuk a továbbiakban – a rövidség kedvéért – a „betelepülők” terminus utal e tanulmányban.

---

10 „The coexistence and working together of the different cultural groups have formed Austria's characteristic identity.” „Consequently every citizen has the right to decide on his own to which cultural [*Volksgruppe*] group he wants to be assigned according to his identity.”

A pártprogram él egy második feltevessel is. Ennek lényege, hogy az Ausztria iránti patriotizmus mintegy kötelezővé tehető és ezáltal természetesnek, a demokrácia velejárójának, következményének, színvonalának tüntethető fel. Azt feltételezi, hogy csak egyetlen fajta állampolgársági magatartás létezik: mégpedig egy olyan aktív típusú viszony, amely egyszerre foglalja magában a hazaszeretetet (patriotizmust) és az osztrák demokratikus jogállam iránt való aktív odaadást.

A szöveg gondolatmenetét követve: „A szabadelvűek Ausztria-önképéről [*österreichischer Patriotismus*] vallott felfogása szerint, amely szorosan kapcsolódik a demokratikus társadalomhoz, létezik egy folyamatos odaadás: fejleszteni és megőrizni a demokráciát az emberekért¹¹” (III/2). Tehát minden osztrák alapértelmezés szerint olyan az odaadó állampolgár, aki állandó erőfeszítéseket tesz a demokráciáért. Ebből következik, hogy már maga az a tény, hogy az emberek nem lépnek fel a demokrácia ellen, az FPÖ szerint nemcsak a demokratikus jogrend iránti egyetértésüket bizonyítja, hanem aktív tettekészségüket is a demokráciáért. A továbbiakban az is kiderül, hogy ilyen, állandóan „aktív demokratának” lenni nem jelent mást, mint hazafinak is lenni egyszerre: „Ez az Ausztria iránti odaadás hangsúlyt helyez a demokrácia megőrzésére és fejlesztésére irányuló állandó kötelezettségvállalásra, amely az osztrák patriotizmus alapja¹²” (III/2). A kijelentés indirekt megfordíthatósága miatt kívánczik elemzésünkbe: azt implikálja, hogy aki nem patrióta (az FPÖ által meghatározott módon), az ellenzi a demokratikus jogállamiságot is. A patriotizmus a demokrácia meghosszabbításává lesz, azaz a kettő egymás színvonalává válik: a szöveg a két fogalmat végérvényesen összekapcsolja, és azzal, hogy alapértelmezésként minden osztrákot odaadó demokratának tart, azonnal patriótává is teszi valamennyit. Így kettős eredményt zsebelhet be: egyrészt megszünteti a túlzott etnocentrizmusa miatt kialakult támadási felületet, másrészt kiszajátítja magának a demokrácia eszméjét, és antidemokratikusnak bélyegez olyan politikusokat, akik ezt a két fogalmat szétválasztják. Tehát a második normatív feltételezés segítségével az osztrák politikai paletta szereplőinek egy újabb csoportját juttatja ismét a *másság* pozíciójába az FPÖ, azokat, akik úgy képzelik, hogy különösebben hangsúlyozott patriotizmus nélkül is lehetnek a demokratikus jogállamiság hívei.

Felfedezés és meghatározás

Ebben az alfejezetben annak leszünk tanúi, ahogy az FPÖ meghatározza saját önzonosságát egy általa definiált *másság*kép ellentétéként, ahol az utóbbi csoportba a kétféle a priori feltételezésnek meg nem felelő szereplők (betelepülők és a politikai ellenzék tagjai) tartoznak. A párt ön- és *másság*képét különböző jellemzők ruházza föl, úgy, hogy képes legyen igazolni e dichotóm világgép létjogosultságát, azaz önmagát értelemszerűen a legpozitívabb fényben tünteti fel, míg a *más*-

---

11 „According to the Freedomite understanding of an Austrian self-image [*österreichischer Patriotismus*] related to democratic society there is an ongoing commitment to develop and preserve democracy for the people.”

12 „This dedication to Austria underlines a permanent task to preserve and develop democracy as a basis for Austrian patriotism.”

ság alanyának ábrázolása negatív kicsengésűvé válik. A következő, „A legitimáció kialakítása” című alfejezetben az így megformált, ellentétpárként ábrázolt szereplők között bevezetendő diszkurzív uralom kerül tárgyalásra.

A program számos eszközt vet be, hogy hatásosan működjön a kontrasztállítás a saját önkép és a *másság* megjelenítése között. Ezek alkotják a szöveg „önigazolási stratégiáját” (Van Dijk 1993: 263). Igazolandó az ellentétes bemutatást, a dokumentum a pozitív önmegjelenítés megrajzolásához a „látszólagos tolerancia”, a „látszólagos demokrácia” és a „mozgó szövegperspektíva” hármas szemiotikai eszköztárát alkalmazza (Van Dijk 1993: 266, 267, 276). A negatív *másság*eszmé lefestése során a program az esszencializáló, általánosításokon alapuló kifejtéstechnikát kombinálja a *másság* mint problémaforrás asszociációjával. Az alfejezet végén röviden áttekintem a „túl-, illetve alulrészletezett leírasmód” technikáját, amit a szöveg mind az önértelmezés, mind a kívülállók értelmezése során alkalmaz (Van Dijk 1993: 275). A pozitív ön- és negatív *másság*definíció szisztematikusan húzódik végig a szövegen, felcserélésükre egyetlen példa nem található, így válik látszólag meggyőzővé az *önigazolási stratégia*.

Önigazolási stratégia: A hallgatóságra gyakorolt jó benyomás első eszköze a „látszólagos tolerancia” technikája (Van Dijk 1993: 266). Ennek értelmében az FPÖ hangsúlyozza, mennyire udvarias, toleráns és igazságos a saját magatartásmintája. Ezt elérendő egyrészt egyfajta, a sokoldalúságot méltató retorikát használ, amelyben kiemeli az osztrák kulturális identitás sokszínűségét, a tény, hogy ez többféle őslakos történeti csoport kultúrájának összegeként értelmezendő¹³, s méltatja az osztrák demokrácia föderális szerkezetét, amely teret ad a regionális sokszínűségnek¹⁴. A párt ezen, sokszínűséget éltető üzenete szolgál arra, hogy megalapozza a hallgatóság jóindulatát és elmélyítse az FPÖ tolerancia iránti odaadásának a látszatát. Másrészt a szöveg explicit kijelentéseivel is a tolerancia látszatát próbálja kelteni. Például egy helyen ez olvasható az FPÖ diszkriminációellenes elkötelezettségéről: „Ausztria nyújtson menedéket minden embernek, akit hazájában üldöznek faji, vallási vagy politikai okokból...”¹⁵ (IV/4). Bár nem elképzelhetetlen, hogy egy pártnak, így akár az FPÖ-nek is őszinte szándékai lehetnek a humanitárius értékek érvényesítése során, e szándék aligha tűnik hitelesnek a szöveg ezt megelőző mondatai fényében, amelyekben az FPÖ az ország bevándorlási és letelepedési politikájának további szigorítását követeli, ugyanis szerinte a bevándorlók lényegében minden típusa veszélyezteti az ország jólétét. Álljon itt néhány példa a IV. fejezetből,

---

13 Néhány példa a dokumentumból a kulturális sokszínűség retorikájára: „Országunk [*Heimatlant*] évszázados történeti csoportjaival és azok civilizációt gondosan őrző kulturális hagyományaival és vívmányaival védelmet érdemelnek” (IV/1). „Az osztrák identitást regionális identitások sokasága és variációja alkotja” (III/1). „Szükségünk van új intellektuális és kulturális mozgalomra, amely megőrzi az osztrák hagyományokat és területi különbségeket” (III/4).

14 Illusztrációk az ország föderális berendezkedésének az éltetésére: „Az osztrák népet függetlenség iránti vágy és a területi sokszínűségben rejlő összetartozás érzése köti össze. Ezt az akaratot a demokratikus, föderális és alkotmányos Osztrák Köztársaság testesíti meg. Az osztrák önkép [*Österreichpatriotismus*] megnyilvánul abban az akaratban, hogy meg kell őrizni a demokráciát, az emberi jogokat, a föderalizmust, és a törvényeket be kell tartani” (III/1).

15 „Austria must give asylum to people who are persecuted for racist, religious or political reasons...”

amelyekben nyomon követhető a párt – fenti kijelentésével ellentétes – szándéka.

(1) A hazához [*Heimat*] való alapvető jog nem teszi lehetővé az Ausztriába irányuló mértéktelen és ellenőrizetlen bevándorlást.

(2) A mértéktelen bevándorlás túl nagy áldozathozatalt kívánna a lakosság részéről, ami az integrációhoz szükséges aktív kapacitást illeti. Ez veszélyeztetné a kulturális identitás [*Heimat*] megőrzéséhez és védelméhez való jogot.

(3) Az osztrák lakosság érdekeinek védelme megkívánja a teljes szuverenitást a bevándorlók jogait illető kérdésekben (IV/4).¹⁶

Mindhárom részlet jól példázza, hogy az FPÖ a humanitárius normákat szelektív módon kezeli, a bevándorlókra ugyanis valahogy elfelejti azokat alkalmazni, mintha köztük nem lennének menekültek, vagy mintha azok inhumánus módon képtelenek lennének, esetleg szándékosan nem akarnának asszimilálódni. A szöveg alapértelmezésként a jogrendre veszélyesnek állítja be őket. (A bevándorlók állandó problémákkal való asszociálását lásd a negatív *mátság* megjelenítéséről szóló részben.) A második illusztráció azt is jól példázza, hogy az FPÖ a lakosságot a nem bevándorlók (öslakosok) homogén egységeként kezeli, amikor azok asszimilációs képességeit említi, miközben a menekülteket is nem bevándorlóként esszencializálja akkor, amikor védelmükre kel.

A jó benyomás elérésének második eszköze a „látszólagos demokrácia” diszkurzív technikájának alkalmazása, amely a demokrácia eszméjének állandó felidézését, a demokratikus eszközökre, értékekre és vívmányokra (pl. jogrend, törvényesség) való állandó hivatkozást jelenti (Van Dijk 1993: 267). Az FPÖ úgy jelenik meg, mint az emberek szószólója, a nép akaratának a kifejezője, a demokratikus akarat és szabályrendszer becsületes követője, illetve végrehajtója. A fenti idézetek, amikor az FPÖ egy absztrakt „lakosság”-fogalomra hivatkozik (2., 3. példa), szemléletesen érzékeltetik ezt a technikát, hogy „az emberek” állítólagos érdekeit az FPÖ képviseli. Azáltal, hogy általában „az emberek” igényeire hivatkozik a szöveg, azt a látszatot kelti, mintha a lakosság egységes módon akarná korlátozni a bevándorlási jogokat, mintha nem kizárólag az FPÖ volna az a politikai aktor, amely ezt sürgeti. A másik ilyen jellegű, a demokrácia vívmányaira történő hivatkozási alap szintén a fenti példákban (1., 2. példa) a jogrendre és a törvényességre való utalás. Ahogy arról már szó volt, a bevándorlók automatikusan jogtiprókként vannak feltüntetve, mert „veszélyeztetik” az (osztrák) kulturális identitáshoz való jogot, valamint nem teszik lehetővé a „hazához való alapvető jog” gyakorlását (IV/4). E lépéssel lehetővé válik a bevándorlók problematizálása, ugyanis a szöveg a demokrácia védelmében rögvést elutasíthatja és elítélheti őket, mert pusztá jelenlétük is veszélyt jelent bizonyos jogok gyakorlására, azaz antidemokratikus. Ezzel párhuzamosan számta-

---

16 „The basic right to a homecountry [*Heimat*] does not allow for an unlimited and uncontrolled immigration to Austria.” „Unlimited immigration would demand too much of the resident population as far as an active capacity for integration is concerned. It would endanger the right to preservation and protection of cultural identity [*Heimat*].” „To protect the interest of the Austrian population requires full sovereignty in matters concerned with the rights of the immigrants”.

17 „The legal system in Austria presupposes that the overwhelming majority of Austria is of German origin [*Wobei vor der Rechtsordnung denklogisch vorausgesetzt wird, dab die überwiegende Mehrheit der Österreicher der deutschen Volksgruppe engehört*].”

lanszor hangoztatja a szöveg a törvények betartásának a fontosságát, hogy még több jó pontot begyűjtsön a hallgatóság előtt, és hogy egyfajta objektivitást kölcsönözzön saját ideológiájának megerősítéséhez. Az FPÖ úgy tünteti fel saját magát pártatlannak s kerüli el a felelősségteljes véleménynyilvánítást, hogy átruhazza a felelőséget az adott jogszabályra, hiszen a jogrend mindig kritika fölött áll. Ezen elképzelés szerint például nem az FPÖ, hanem a „jogrend feltételezi, hogy az osztrákok túlnyomó többsége etnikai német származású¹⁷” (IV/1).

A pozitív önazonosítás harmadik eszköze a dokumentum perspektívájának megvizsgálása során adódik. A minél nagyobb számú hallgatóság meggyőzése végett az FPÖ az egész lakosság nevében beszél. Megpróbál egy „mi, az osztrákok” alanyú narratívát alkalmazni, mintha minden osztrák tényleg közösséget vállalna a párt eszméivel: „Mivel minden osztrák összetartozik, minekünk nemcsak polgárjogaink, hanem polgári kötelezettségeink is vannak¹⁸” (III/3). A szöveg egyenlőségjelet tesz saját maga (azaz az Osztrák Szabadság Párt hívei) és a lakosság közé. Ugyanakkor ebből a látszólag tág kategóriából, amit az összosztrákság jelent, már kimaradnak a „kevert” etnikumú személyek és a bevándorlók, valamint a patriotizmus iránt közömbös, így állítólag antidemokrata politikai riválisok is. Egyre szűkül a legitimációs bázis és csökken a „mi, az osztrákok” narratíva hitelessége, míg végül a szöveg már csak azokat az embereket, azaz szó szerint azokat a „patrióta erőket” szólítja meg, „akik hisznek Ausztriában¹⁹”, és az osztrák kultúra védelmében készek „intellektuális ellenállásra” (III/4). Ez utóbbi csoport már szignifikánsan kisebb, mint az eredetileg megjelenő egész osztrák lakosság.

Tehát az újrafelfedezés és meghatározás fázisának első lépése a pozitív önbemutatói stratégia, amellyel a párt saját eszméit igyekszik igazolni és pozícióját szándékozik megerősíteni. Teszi mindezt azért, hogy aztán magának követelje a befolyást a *másság*ot képviselő kívülállóról kialakítandó kognitív sémák fölött, ahogy azt a következő alfejezet bemutatja. További bizalom nyeréséhez az FPÖ pozitív önkép-konstrukciója együtt jár az ezzel ellentétes előjelű *másság*kép bemutatásával.

A *másság* negatív megjelenítésének első számú eszköze az, hogy a politikai riválisokkal vagy a betelepülőkkel foglalkozó mondatok hivatalos színezetűek, és égetően hiányzik mögülük a kontextus. A program kijelent bizonyos tényeket, ezeket azonban nehéz értelmezni a megfelelő háttér-információ hiányában, illetőleg a tudományoskodó stílus miatt néhol szinte lehetetlen eldönteni, mekkora horderejű problémával állunk szemben, mekkora súllyal esik latba az adott probléma a valóságos viszonyokban. Vegyük szemügyre az alábbi példát:

(1) Különösen a médiában a kulturális színvonal romlása évek óta nyilvánvaló (III/4).

---

18 „As all Austrian people belong together we do not only have civil rights but also civil duties, ...”

19 Az eredeti így szól: „all people who believe in Austria [aller patriotischen Kräfte]” (III/4). Egyébként ez is újabb fordítási csúsztatást illusztrál, mert a németül olvasható zárójeles kifejezés fordítása közelebb áll a „minden patrióta erő” kifejezéshez, mint a szövegben olvasható „mindenki, aki hisz Ausztriában” kifejezéshez.

20 „Especially in the media a decline in the cultural level has been obvious for years” (III/4). „We reject the politics that ends in – especially since Austria’s entry into the EU – massive efforts to standardize and level down, to detriment of Austria’s intellectual and cultural substance” (III/4). „The basic right to decide one’s own identity and culture has to be guaranteed to all Austrians” (IV/3).

(2) Visszautasítjuk azt a mindennapi politikai gyakorlatot, amely – különösen amióta Ausztria belépett az EU-ba – az osztrák intellektus és kultúra lényegét masszívan közészerűsítő, lefelé nivelláló és kártékony hatásoknak teszi ki (III/4).

(3) Azt az alapvető jogot minden osztráknak garantálni kell, hogy saját identitása és kultúrája mellett dönthessen (IV/3).²⁰

E dekontextualizált kifejezések nem teszik lehetővé, hogy az olvasó felmérje, netán akár ellenőrizze a probléma nagyságát, valóságtartalmát. Olyan látszólag elhanyagolható fontosságú adatok, amelyek – vegyük sorra a példákat – alátámasztanak a „nyilvánvaló romlás” folyamatát vagy tájékoztatnának arról, hogy mit takar az elvetendő „mindennapi politikai gyakorlat”, végül megmagyaráznák, miért vádolja az FPÖ az akkori kormányt azzal, hogy nem garantál „alapvető” jogokat, rendre kimaradnak a szövegből, és ezáltal hiányérzetet keltenek az olvasóban (III/4, IV/3).

Az említett idézetek példát mutatnak a *másság* negatív azonosításának második hatékony eszközére is: az elutasított csoportok állandó párosítása főként kulturális, esetenként politikai problémákkal, különleges figyelmet szentelve ezek állítólagos bajt és veszélyt előidéző jellegére. Az illusztrációk a politikai vetélytársakat és a médiát támadják, amikor olyan előnytelen jelzőkkel társítják leírásukat, mint a „színvonal romlása”, vagy „masszívan közészerűsítő, lefelé nivelláló és kártékony erőfeszítések”. Ennek alapján az olvasók komoly problémára asszociálnak (III/4). Így épül fel a politikai ellenzék problematizált, negatív képzettársításokat előhívó képe.

A betelepülők marginalizációja az eddigiekhez hasonlóan leginkább szociális és gazdasági problémák rendszeres képzettársításával, valamint a vegyes etnikumú lakosság létezésének a mellőzésével történik. Már szóba került, hogy a bevándorlók alapértelmezés szerint képtelenek asszimilációra. Pusztá jelenlétükkel kulturális jogokat veszélyeztetnek, túl nagy teherterelt jelentenek a lakosságra, és meg kell tőlük védeni az osztrák érdekeket. Problematizálásuk és elutasításuk akkor válik teljessé, amikor állítólag „mértéktelen számban és ellenőrizetlenül” érkeznek az országba, mintha a hatóság elvesztette volna mindenfajta kontrollját az ilyen jellegű határátlépők felett (IV/4, lásd az előző példablokk első mondatát). Az FPÖ megpróbálja e csoportokat ellehetetleníteni azáltal, hogy dekontextualizált mondatait úgy állítja be, mintha azok közismert tények lennének mindenki számára, azaz mintha nem igényelnének különösebb alátámasztást, részletezést.

Tovább erősíti az ellentétpárban való gondolkodást – anélkül, hogy újabb vonásokkal egészítené ki az eddig vázolt dichotóm képet – a leírás stílusa, amire pontosan illik Van Dijk „túl, illetve alul részletezett leírás” kifejezése (Van Dijk 1993: 275). Ez alapján értelmezésre kerül a szöveg egyes szavainak, jelzőinek, esetleg kifejezéseinek a szerepe a mondanivaló kifejtése során. Van Dijk munkássága során azt tapasztalta, hogy azok az adatok, jelzők, események, amelyek alátámasztják a szöveg alapvető mondanivalóját, sokszor felbukkannak, ismétlődnek, ezeket hosszan ecseteli a szöveg. Ezzel szemben azok az információk, amelyek nem illenek bele a mondanivaló kifejtése során felvázolt képbe, annak érvei közé vagy értékrendszerébe, általában elnagyoltan kapnak említést, nincsenek kifejtve, s röviden, csupán egy-két szó erejéig foglalkozik velük a szöveg. Hasonló a helyzet e programban is. Minden olyan információ, amely hozzájárul az önmegjelenítés po-

zitivra hangolásához és a *másság*kép sötét színre festéséhez, részletes, sokszor túlságosan is hosszadalmas leírásban részesül. Ugyanakkor azok a „nemkívánatos” adatok, események, amelyek részletezése során esetleg megkérdőjeleződne a szöveg érvelése, megalapozatlannak tűnne fel a párt véleménye, illetve gyengülne a kívülállók negatív bemutatásának az ereje, mind elnagyoltak, alig-alig bukkannak fel. Aligha meglepő módon az FPÖ eredeti elképzelésével ellentétes irányban ható megjelenítés sosem túlrészletezett, mint ahogy a véleményét alátámasztó események, adatok sosem alulrészletezettek.

A preferált információk ismétlődő módon, kifejtett formában sokszor szerepelnek. A diverzitásretorika kulcsszavai szinonimák gazdag sorával kerülnek elő: „[regionális identitások] sokaságára és variációira” való utalások, a „kulturális hagyományok és vívmányok” kifejezések, vagy a „területi sokszínűségben való összetartozás” és a „területi különbségek kötelékein belüli összetartozás” félmondatok (III/1, IV/1)²¹. Ugyanakkor számtalanszor, több cikkelyben is felbukkan a szövegben, majdnem szóról szóra az a mondat, amely a kulturális identitás sokszínűségét élteti (IV/1–2). Analóg módon a „Ki az osztrák?” kérdés boncolgatása során sokszor, különféle kombinációkban megjelenik a „történetileg letelepedett, őslakos”, illetőleg az „őslakos, őshonos²²” jelzőpáros (IV/1, 2). Mindkét előfordulásnál nehéz értelmi különbséget tenni a két szinonima között. Mégis talán a legkiemelkedőbb példát erre a túlrészletezett leírásra a „megvédelmezni és fejleszteni²³” szókapcsolat szolgáltatja, amely kifejezések különféle formában ugyan, de több mint egy tucatszor olvashatók a programban, hangsúlyozandó az akkori kormány osztrák hagyományokra vonatkozó, ilyen jellegű tevékenységének a kritikáját (III/2). E példa már át is vezet a *másság* megjelenítés során hangoztatott negatív vonásokra. A politikai versenytársak, azaz a dokumentum írásakor uralmon levő kormány gyengéire hívja fel a program a figyelmet akkor is, amikor a következő kifejezéshalmazzal él egy cikkelyen belül a kultúra akkori állapotát illetően. A részletes tálalás során az derül ki, hogy „valaki” a szöveg szerint „gyengíti”, „meggyalázza”, „szándékosan becsmérli”, „masszív erőfeszítéseket tesz, hogy közepszerűsítse és lefelé nivellálja”, „megkárosítja” és végül „zaklatja” az osztrák kulturális vívmányokat (III/4)²⁴.

Az önigazolás során irreleváns információknak számítanak mindazok, amelyek gyengítenék a vázolt megjelenítések meggyőző erejét. Minden ilyen jellegű, félreértésre okot adó vagy konkrét adatot igénylő információ hiányzik a szövegből. Hogy valójában ki is az, aki „zaklatja” a kultúrát és vajon hogyan „veszélyeztetik” a bevándorlók a bennlakók alapvető jogait, mind irrelevánssá válnak, részletes kifejtést nem érdemelnek (IV/4, III/4). A dekontextualizált, általánosításokon ala-

---

21 „[...] variety and multitude of regional identities”, „cultural traditions and achievements”, „belong together in regional diversity”, „to be together within the bounds of regional peculiarities”.

22 „historically settled, indigenous”, „indigenous, autochthone”.

23 „to protect (preserve) and develop”.

24 „[The FPÖ calls for a resistance] to a decline in the cultural level, and increasing effort to revile traditions and to willfully disparage Austria.” „[...] massive efforts to standardize and level down, to the detriment of Austria’s intellectual and cultural substance.” „[...] abusing and disparaging Austrian qualities.”

puló mondatok is efféle stratégián alapulnak. Mindemellett az FPÖ folyamatosan sztereotipizál bizonyos csoportokat, s bizonyos adatokat figyelmen kívül hagy, értelemszerűen azért, hogy az előbbieket homogén módon kezelhesse és egységesen hivatkozhasson rájuk vagy elutasíthassa őket. Jól tükrözi e hozzáállást az olyan fogalmakra való hivatkozás, mint „a lakosság” öslakosokként elképzelt kategóriája vagy „a média”, egy kalap alá véve az összes elektronikus és sajtóorgánumot; vagy a „korlátlan bevándorlás” kifejezés, amely nem differenciál sem a menedéket kérők, a munkavállalás, illetve családegyesítés céljából az országba érkezettek stb. között, sem az illegális és legális bevándorlók, sem pedig a fizikai, illetve szellemi dolgozók között. Rudolf De Cillia és munkatársai szavaival: „Az olyan szinekdochék kialakítása és használata, mint »a külföldi« vagy »az osztrák«, azt a célt szolgálja, hogy [...] általánosítani és sztereotípiák megfogalmazásával esszencializálni lehessen egész csoportokat²⁵” (De Cillia és munkatársai 1999: 165).

A legitimáció kialakítása

A koloniális gondolkodás harmadik eleme a diszkurzív hierarchia megszilárdításában érhető tetten. Ez a „*makroszemantika*” eszköztárával megmerevíti a két, előzőleg már elhatárolt oldal közötti viszonyt (Van Dijk 1993: 272). Mire sor kerül erre a lépésre, már jól előkészített ön- és másásképp várja a diszkurzív dominancia elmélyítését. Az egyik oldal megfelel az önjelölt normáknak és látszólag számtalan pozitív tulajdonsággal rendelkezik, a másik oldal képe pedig semmiben sem felel meg az önjelölt szabályoknak és csak hiányosságokról, problémaforrásokról tudósít a szöveg. Aligha meglepő ezek után, hogy az előbbi csoport kerül a domináns pozícióba, és fenntartja magának a másik meghatározásának a lehetőségét. Az alávetett szerep az utóbbi csoportnak jut, amely védtelen saját illetően megjelenítése ellen. Az FPÖ ebben a fázisban diszkurzív erőfölényen alapuló önbemutatásának teljes legitimálása végett a „bűnös-áldozat szerepek felcserélése” retorikai eszköz igénybevételel megteremti felfogásrendszere hegemónná válásának feltételeit (Wodak és Matouschek 1993: 239).

Makroszemantika: Az FPÖ célja, hogy újraértelmezze a környezetét, azaz olyan módon építse fel diszkurzív világát, hogy mondanivalója minél hitelesebben hangozzék. A meggyőzés stratégiai eleme az értékrendszer átalakítása, megfordítása, amely alapján meghatározott ellencsoportok felelősségre vonhatók, elutasíthatók. Pontosan ezt teszi a szöveg, amikor az „ők az intoleránsak” következtetést alkalmazza a betelepülőkre. E lépés egy csapásra, egyszerre legitimálja a szöveg alanyának uralmi pozícióját és a kívülállóról alkotott koloniális *másásképp* konstrukcióját. A bevándorlókhoz ugyanis a politikai és szociális probléma képzete társul, az asszimilációképtelenség fikciója, olyan csoportok képe, amelyek „túl sokat akarnak” és veszélyeztetik a „valódi osztrákok” alapvető jogainak gyakorlását. Az idegeneket ért támadásokért a dokumentum paradox módon őket magukat teszi felelősekké, ők válnak az igazi bűnösökké az ellenük elkövetett támadásokért. A tör-

---

25 „Particularizing synecdoches like »he foreigner« [and] »the Austrian« serve [...] to generalize and essentialize stereotypes that apply to a whole group of persons.”

ténelmi, nem betelepülőként esszencializált osztrák lakosság pedig valójában csak áldozat, mert ártatlansága ellenére el kell viselnie a szociális bizonytalanság megalázó körülményeit, a munkanélküliséget, sőt már saját tradicionális életvitelének folytathatósága is megkérdőjeleződik. Tehát megfordul az áldozat és a bűnös szerepe. E technikával igazolhatóvá válik mindaz a negatívum, amelynek alapján a szöveg elutasítja a betelepülők *másságát*, azt alacsonyabb civilizációnak állítja be, és helyettük alakítja ki a róluk szóló kognitív sémákat. Analóg módon válik legitimé (nem patrióta s ezért egyben) antidemokratikus viselkedésükért a politikai ellenfelek elutasítása is.

Összegzés

Az FPÖ koloniális dinamikát artikulál programjában az egykori államszocialista országok lakosaira és saját politikai versenytársaira vonatkozóan, amikor civilizatórikusan hierarchikus viszonyt teremt maga és az előbbiek között, és önazonosságát a kívülállók szöges ellentétéként fogalmazza meg. Tanulmányom e diszkurzív konstrukciós folyamat három lépését tárta fel az FPÖ politikai programjában. Az első lépésben – a *szembesülés* fázisában – a párt megadja a kiindulási pontként szolgáló koordinátákat, azaz két a priori feltételezéssel él, s ezek révén kétszereplősre redukálja az ország lakosságának terét és pontosan meghatározza, ki tartozik a kívülállók csoportjába, hol húzható meg a határ, azaz ki kerül a *másság* kategóriájába. A második lépésben – a *felfedezés és meghatározás* fázisában – az FPÖ felrajzolja a két oldal alapvető jellegzetességeit úgy, hogy minél inkább megnövelje közöttük a távolságot. A két szemben álló oldal tulajdonságainak kialakítása követi a pozitív önmegjelentési és negatív *másság*kép bemutatási mintát. A harmadik lépésben – *saját domináns pozícióját legitimálandó* – a párt újradefiniálja a saját maga és a kívülállók közti viszony alapértékeit, és ezáltal olyan kognitív sémák elterjedését teszi lehetővé, amelyek egy alacsonyabb civilizációs szintre helyezik a kívülállókat. Épp ez, a másik oldal látszólag rosszabb teljesítménye jogosítja fel az FPÖ-t saját diszkurzív definíciós dominanciájának további fenntartására.

A vasfüggöny leomlása óta igen megnőtt az FPÖ népszerűsége Ausztriában. Retorikája szoros kapcsolatban áll az EU keleti bővítési folyamatával, mert Ausztria önképének meghatározása során a kulcsfontosságú „pótén” szerep a tagjelölt országoknak jutott. Böröcz, Engel-DiMauro, Kovács, Kovács és Kabachnik, valamint Sher e gyűjteményben megjelenő írásai ugyancsak alátámasztják, hogy az EU egy kulturális egyeduralmon alapuló, alapjában véve gyarmatosítói jellegű beszédmódot alakít ki a tagjelölt országokról, amely újra feleleveníti a dominancia diszkurzív sémáit. Szorosan kapcsolódó kutatásaik ismeretében kijelenthető, hogy az EU által a tagjelölt országokról kialakított koloniális reprezentáció mintája nagymértékben egybeesik az FPÖ azon képével is, amelyet a jelölt országok lakosságáról konstruál.

Hivatkozott irodalom

- Austria Facts and Figures* (1997): Bécs: Federal Press Service kiadó.
- Böröcz, József (1996): *Leisure Migration. A Sociological Study on Tourism*. Oxford, GB: Pergamon Press.
- Böröcz, József (1997): *Doors on the Bridge: The Border as Contingent Closure*. A tanulmány az Amerikai Szociológiai Társaság éves konferenciáján került előadásra a Migráció és Társadalmi Elméletek szekciójában, a kanadai Torontóban. <http://www.rci.rutgers.edu/~jborocz/border.htm> (2001. május 17.)
- De Cillia, Rudolf, Martin Reisigl és Ruth Wodak (1999): The Discursive Construction of National Identities. In *Discourse and Society*, 10(2): 149–173.
- Fairclough, Norman (1992): Introduction. In *Critical Language Awareness*, 1–29. N. Fairclough (szerk.). London és New York: Longman.
- Hable, Wolfgang (2000): Jörg Haider: A European Problem or an Austrian Inevitability? In *The New Germany*, 13–16. A. Motyl (szerk.). A Rutgers University–New York, Globalizációs Központja által szervezett konferencia válogatott előadásai. 2000. április 28.
- International Bank for Reconstruction and Development – Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (2000): World Development Indicators. Külföldi munkaerő és lakosság az OECD-országokban [Ausztria].
- Jaworski, Adam és Nikolas Coupland (1999): Introduction: Perspectives on Discourse Analysis. In *The Discourse Reader*, 1–44. A. Jaworski és N. Coupland (szerk.). London és New York: Routledge.
- Kramer, Helmut (1996): Foreign Policy. In *Contemporary Austrian Politics*, 6. fejj., 151–200. V. Lauber (szerk.). Boulder, CO: Westview Press.
- Mitten, Richard (2000): *Jörg Haider and the Political Crisis in Austria*. Meghívott előadó az „Európaiak” 12. nemzetközi konferenciájára, Chicago, 2000. március 30.–április 2. The Council for European Studies. www.europamet.org/conference2000/frames/overall.html (2001. április 10.)
- Osztrák Szabadság Párt programja (1997): <http://194.96.203.5/englisch/Program.htm>. vagy <http://www.fpoe.at> (2001. április 26.)
- Pelinka, Anton (1998): *Austria. Out of the Shadow of the Past*. Boulder, CO: Westview Press.
- Perrault, Magali (2001): Explaining Haider. In *Central European Review*, 3(10), (2001. március 12.) http://www.ce-review.org/01/10/books10_perrault1.html (2001. május 17.)
- Riggins, Stephen (1997): The Rhetoric of Othering. In *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*, 1–30. S. Riggins és R. Wodak (szerk.). Thousand Oaks, CA: Sage Press.
- Said, Edward (2000): *Orientalizmus*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Stoler, Ann és Frederick Cooper (1997): Between Metropole and Colony. In *Tension of the Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois Word*, 1–56. A. Stoler és F. Cooper (szerk.). Berkeley, CA: University of California Press.
- Sully, Melanie (1990): *A Contemporary History of Austria*. London and New York: Routledge.
- Todorova, Maria (1994): The Balkans: From Discovery to Invention. In *Slavic Review*, 53(2): 453–482.
- Van Dijk, Teun A. (1993): Principles of Critical Discourse Analysis. In *Discourse & Society*, 4(2): 249–283.
- Van Leeuwen, Theo (1993): Genre and Field in Critical Discourse Analysis: a Synopsis. In *Discourse & Society*, 4(2): 193–223.
- Wodak, Ruth és Bernd Matouschek (1993): “We are Dealing with People whose Origin One can Clearly Tell just by Looking”: Critical Discourse Analysis and the Study of Neo-Racism in Contemporary Austria. In *Discourse & Society*, 4(2): 225–248.
- Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford UP.